

Republika e Kosovës
Republika Kosova-Republic of Kosovo
Qeveria - Vlada - Government

*Ministria e Arsimit, Shkencës Teknologjisë dhe Inovacionit
Ministarstvo Obrazovanja i Nauke, Tehnologije i Inovacija
Ministry of Education, Science, Technology and Innovation*

PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE I OBRAZOVNE STRUČNJAKE O ULOZI ŠKOLA U SPREČAVANJU I IDENTIFIKOVANJU NASILJA NAD ŽENAMA

Sadržaj

Lista skraćenica.....	5
Uvod.....	6
Radna grupa za izradu priručnika	6
O Istanbulskoj konvenciji i članu 14	7

MODUL 1: Razumevanje rodne ravnopravnosti.....8

Ključni koncepti.....	8
Pol i biološki pol	8
Seksualna orijentacija i rodni identitet.....	8
Rodna ravnopravnost	9
Gender equity (na engleskom)	9
Rodni stereotipi	10
Povezana diskriminacija	11

MODUL 2: Razumevanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici.....12

Nasilje nad ženama (DhNG)	12
Nasilje u porodici (DhF)	13
Nasilje zasnovano na polu (NZP) nad ženama	14
Oblici nasilja	14
Psihološko nasilje (član 33)	15
Gonjenje (član 34).....	16
Fizičko nasilje (član 35).....	17
Seksualno nasilje, i silovanje (član 36).....	17
Prinudni brak (član 37)	18
Obrezivanje ženskih genitalija (član 38).....	18
Uznemiravanje i seksualno uznemiravanje (član 40)	18
Nasilje zasnovano na takozvanoj časti (član 42).....	19
Nasilje na internetu i nasilje olakšano tehnologijom	20

MODUL 3: Pristup inkluzivnom obrazovanju.....	21
Resursi i nastavni materijali	21
Sveobuhvatno seksualno obrazovanje (ESGj)	22
Učešće, angažovanje zajednice i saradnja sa lokalnim kancelarijama.....	22
MODUL 4: Informacija za podršku nastavnih planova	24
Promovisanje ravnopravnosti i nestereotipnih rodni uloga.....	24
Podsticanje kritičkog razmišljanja	25
Aktivnosti na času i diskusija.....	26
Promovisanje poštovanja i rešavanja konflikta bez nasilja.....	32
Adresiranje nasilja nad ženama i nasilja u učionici	35
MODUL 5: Otkrivanje informacija za identifikaciju i reagovanje.....	37
Prepoznavanje znakova nasilja nad ženama i nasilja u porodici	37
Pristup podršci.....	37
Sistemi i resursi podrške za učenike pogođene nasiljem	38
Sistemi i resursi podrške za odrasle pogođene nasiljem	39
Uloge i odgovornosti.....	39
Uloga školske administracije	39
Uloga koordinatora za zaštitu dece	40
Celo osoblje: Poverljivost i senzitivnost u tretiranju otkrivenih informacija	40
Saradnja sa roditeljima, starateljima i eksternim servisima podrške	41
Hitne mere u slučaju otkrivanja informacija.....	41
Bibliografija	43

Lista skraćenica

■	ABGj	Agencija za Rodnu Ravnopravnost
■	KiE	Savet Evrope
■	ESGj	Sveobuhvatno Seksualno Obrazovanje
■	DhF	Nasilje u Porodici
■	Istanbulska Konvencija	Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici
■	RrGK	Mreža žena Kosova
■	LBT/LGBTI	Termin LGBTI je sveobuhvatni pojam (umbrella term) koji se koristi da obuhvati lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne i interseks osobe, kao i druge osobe čiji rodni identitet ili seksualna orijentacija odstupaju od tradicionalnih normi
■	GjOGjF	Obrezivanje ženskih genitalija
■	DhBGj	Rodno zasnovano nasilje
■	GREVIO	Grupa stručnjaka za delovanje protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici
■	MAShTI	Ministarstvo prosvete, nauke, tehnologije i inovacije
■	IJK	Nekonsensualna intimna slika
■	OSBE	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
■	PSV	Standardne procedure delovanja
■	DhNG	Nasilje nad ženama
■	OKB	Organizacija Ujedinjenih Nacija
■	UNCRPD	Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom
■	UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu

Uvod

Ovaj priručnik je izrađen sa ciljem da pomogne nastavnicima, vaspitačima i školskom osoblju da razumeju nasilje nad ženama i nasilje u porodici, kao i da nauče kako da na njih adekvatno reaguju u obrazovnom okruženju, u skladu sa obavezama iz člana 14 Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (u daljem tekstu: „Istanbulska konvencija“)

Ciljevi priručnika su:

1. podizanje svesti i razumevanja o nasilju nad ženama i nasilju u porodici;
2. promovisanje rodne ravnopravnosti i preispitivanje rodnih stereotipa;
3. pružanje praktičnih alata i smernica nastavnicima, kao i administrativnom i pomoćnom osoblju, kako bi prepoznali znake nasilja i znali kako da reaguju na efikasan način.

Priručnik se zasniva na principima Istanbulske konvencije i preporukama Grupe eksperata za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (GREVIO).¹ On objašnjava odredbe Istanbulske konvencije kroz praktičan i analitički pristup, potkrepljen konkretnim primerima koji se odnose na teme koje Konvencija obrađuje. Ovi primeri, predstavljeni u prva dva modula, imaju orijentacioni i objašnjavajući karakter za same nastavnike, ali nisu namenjeni direktnoj upotrebi sa učenicima. Treći i četvrti modul sadrže smernice o tome kako nastavnici mogu da primene principe Istanbulske konvencije u obrazovnom procesu kroz promociju rodne ravnopravnosti i poštovanja ljudskog dostojanstva, kroz pozitivan uticaj na formiranje novih generacija.

Radna grupa za izradu priručnika

Radna grupa za izradu Priručnika za nastavnike i obrazovno osoblje o nasilju nad ženama i nasilju u porodici formirana je 11. marta 2024. godine odlukom Ministarke obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija Republike Kosova (MASHTI). Priručnik je rezultat tri sastanka i stručnih diskusija održanih u periodu od juna do decembra 2024. godine

Odlukom Ministarke, članovi radne grupe bili su:

- Azize Sekiraga-Heta, Viša saradnica za rodnu ravnopravnost, MASHTI- Predsedavajuća
- Merita Jonuzi, Koordinatorica za ljudska prava, MASHTI - Članica
- Shqipe Gashi, Viša saradnica za kurikulum i udžbenike, MASHTI - Članica
- Florentina Beqiraj, Službenica za opštu ravnopravnost, Ministarstvo pravde- Članica
- Nexhmedin Sejdiu, Direktor, Srednja škola “Pjetër Bogdani” Priština – Član
- Betim Sherifi, Nastavnik, Srednja škola “Elena Gjika” Priština – Član
- Adelina Berisha, Menadžerka programa, Mreža žena Kosova – Članica

¹ GREVIO - Grupa eksperata za delovanje protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, nezavisno telo odgovorno za praćenje sprovođenja od strane potpisnica Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija).

Ovaj priručnik izradile su lokalna konsultantkinja Saveta Evrope, Luljeta Plakolli-Kasumi, i međunarodna konsultantkinja Saveta Evrope, Eleri Butler. Dokument je izrađen uz finansijsku podršku projekta „Usklađivanje zakona i politika sa Istanbulskom konvencijom (2023–2026)“, koji sprovodi Savet Evrope. Stavovi izneti u ovom dokumentu ni na koji način ne odražavaju zvanično mišljenje bilo koje strane.

O Istanbulskoj konvenciji i članu 14

Istanbulska konvencija Saveta Evrope je usvojena 2011. godine i uključena u Ustav Kosova 2020. godine (Savet Evrope, 2020), predstavlja međunarodni okvir koji garantuje ženama pravo na život bez nasilja, sa fokusom na prevenciju, zaštitu, krivično gonjenje i koordinisane politike. U 2022. godini, Savet Evrope je, koristeći GREVIO metodologiju, procenio poštovanje ovih standarda na Kosovu (Savet Evrope, 2022).

Istanbulska konvencija definiše **nasilje nad ženama** kao sve oblike nasilja zasnovanog na polu koji izazivaju fizičku, seksualnu, psihološku ili ekonomsku štetu, uključujući pretnje, prisilu ili uskraćivanje slobode, kako u javnom, tako i u privatnom okruženju (član 3(a)). **Porodično nasilje**, koje pogađa oba pola, ali žene pogađa disproporcionalno (Savet Evrope, bez datuma, Konvencija ukratko), uključuje fizičko, seksualno, psihološko ili ekonomsko nasilje unutar porodičnog okruženja ili među sadašnjim ili bivšim partnerima, bez obzira na pravne ili biološke veze (član 3(b)).

Pojam **pol** se odnosi na društveno konstruisane uloge, ponašanja, aktivnosti i karakteristike koje određeno društvo smatra prikladnim za žene i muškarce (član 3(c))². „**Nasilje nad ženama zasnovano na polu**“ odnosi se na nasilje koje se vrši nad ženom zato što je žena, ili koje nesrazmerno pogađa žene (član 3(d))³. Član 14 Istanbulske konvencije ističe obrazovanje kao sredstvo za prevenciju nasilja i promociju rodne ravnopravnosti. Za efektivnu primenu člana 14 preporučuje se da škole na Kosovu integrišu obrazovne materijale koji promovišu ravnopravnost žena i muškaraca, nestereotipne rodne uloge, poštovanje, nenasilno rešavanje sukoba i pravo na lični integritet, na svim nivoima obrazovanja⁴. Ovo podrazumeva:

- Obuku nastavnika o rodnoj ravnopravnosti i prevenciji nasilja.
- Negovanje kulture rodne ravnopravnosti i nenasilja.
- Angažovanje šire zajednice u promociji rodne ravnopravnosti i prevenciji nasilja (Savet Evrope, 2022, 35)

Uključivanje osnovnih principa kao što su ravnopravnost, nediskriminacija i zaštita od ranjivosti čini škole podržavajućim okruženjem u prevenciji nasilja nad ženama i porodičnog nasilja, i promovišu rodnu ravnopravnost u skladu sa Istanbulskom Konvencijom.

² Ovo je u skladu sa Zakonom o sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici, nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja (član 3, stav 1.7) i Zakonom o rodnoj ravnopravnosti (član 3, stav 1.8) na Kosovu, u kojem se „rod“ definiše kao „društveno izgrađene uloge dodeljene ženama i muškarcima, koje predstavljaju stečeni identitet koji se uči, menja tokom vremena i značajno se razlikuje unutar i između kultura“.

³ Zakon Kosova o sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici, nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja sadrži identičnu definiciju. Član 3, stav 1.4 takođe propisuje da „rodno zasnovano nasilje nad ženama obuhvata uzroke i posledice nejednakog odnosa moći između žena i muškaraca, kao rezultat društvenog, a ne individualnog problema“.

⁴ Ovo je utvrđeno članom 17 Zakona o sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici, nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja.

MODUL 1:

Razumevanje rodne ravnopravnosti

Ključni koncepti

Ovaj modul pruža praktične primere ključnih koncepata koji pomažu u razumevanju i unapređenju rodne ravnopravnosti. Sadržaj modula je koristan za sve članove školskog osoblja, ali je važno imati u vidu da nisu svi primeri prikladni za neposrednu upotrebu u radu sa decom, zbog osetljivosti obrađenih tema. Kao što je navedeno u uvodu, ovi primeri služe da podrže nastavnike i osoblje u prepoznavanju situacija nasilja i u razvijanju veština pravilnog reagovanja kroz obradu slučajeva, prijavljivanje i upućivanje nadležnim organima.

Pol i biološki pol

Prema definiciji Istanbulske konvencije „**pol**“ (vidi gore), se razlikuje od **biološkog pola**⁵, koji se određuje fizičkim karakteristikama (Savet Evrope, 2016, Rečnik rodne ravnopravnosti, str. 25). Različita društva imaju specifične predstave o „muževnim“ i „ženstvenim“ osobinama, često povezujući muževnost sa dominacijom i kontrolom, a ženstvenost sa podređenošću (Greig, 2016, str. 49). Ove društveno definisane uloge pojačavaju dinamiku moći koja može štetiti ženama i devojka. Nastavnici i školsko osoblje treba da razumeju ove dinamike kako bi mogli efikasno da ospore štetne norme u školskom okruženju.

Seksualna orijentacija i rodni identitet

„**Seksualna orijentacija**“ opisuje romantičnu ili seksualnu privlačnost osobe prema drugima, dok „**rodni identitet**“⁶ označava unutrašnji osećaj pripadnosti određenom polu, koji može biti različit od biološkog pola (Moleiro & Pinto, 2015). Seksualna orijentacija pojedinca je nezavisna od njegovog rodnog identiteta (Human Rights Campaign, bez datuma). Član 4(3) Istanbulske konvencije zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, uzimajući u obzir osetljivost osoba koje su lezbijke, biseksualne ili transrodne (LBT).⁷

⁵ Koje se, prema članu 3, stav 1.7 Zakona o rodnoj ravnopravnosti, definiše kao „biološke i fiziološke karakteristike koje određuju muškarce i žene”.

⁶ Zakon o rodnoj ravnopravnosti definiše „rodni identitet“ kao „zaštićenu karakteristiku koja obuhvata identitet u vezi sa polom osobe, izgledom ili drugim osobinama vezanim za pol osobe (bilo kroz hiruršku intervenciju ili ne), bez obzira na pol koji je osoba imala pri rođenju“ (član 3, stav 1.9).

⁷ Ista zabrana je predviđena članom 4 Zakona o rodnoj ravnopravnosti.

Rodna ravnopravnost

Rodna ravnopravnost se ne odnosi samo na jednaka prava, već uključuje i vidljivost, osnaživanje i ravnopravno učešće muškaraca i žena u svim oblastima života. Ona prepoznaje i ceni individualne razlike, promoviše uravnoteženu dinamiku moći i uzima u obzir raznolikost po pitanju društvenog statusa, vere, etničke pripadnosti i seksualne orijentacije (Savet Evrope, Strategija rodne ravnopravnosti 2024–2029, 2024, 5–10)

Važno je napomenuti da pojam „rodna ravnopravnost“ (*gender equality*) ima dvostruko značenje: obuhvata i samu ravnopravnost (pravo na jednake ishode za žene i muškarce) i proces postizanja te ravnopravnosti — što se na engleskom često naziva *gender equity* (vidi dalje).

- Praktičan primer rodne ravnopravnosti jeste pružanje jednakih akademskih mogućnosti i resursa svim učenicima, bez obzira na pol. To uključuje ravnopravan pristup STEM predmetima (nauka, tehnologija, inženjering i matematika), sportskim programima i vannastavnim aktivnostima. Takođe, obuhvata pružanje iste vrste podrške i motivacije pri izboru bilo koje oblasti studija ili karijere, što doprinosi rušenju rodničkih prepreka i omogućava svim učenicima da ostvare svoj pun potencijal (UNDP, 2022).

Gender equity (na engleskom)

Iako se na engleskom jeziku termini „gender equality“ i „gender equity“ često koriste kao sinonimi, važno je praviti razliku: dok rodna ravnopravnost (*gender equality*) podrazumeva jednake ishode za žene i muškarce, termin „gender equity“ odnosi se na proces ostvarivanja te ravnopravnosti (16 dana aktivizma, 2023). Istanbulska konvencija, iako ne navodi ovaj izraz izričito, promoviše *gender equity* kroz zahteve za eliminaciju diskriminacije i unapređenje rodne ravnopravnosti (član 4(2)).

Na albanskom jeziku ne postoji direktan ekvivalent za termin „gender equity“. Stoga pojam rodna ravnopravnost obuhvata i značenje *gender equity*, uključujući i postizanje jednakih rezultata i procesne mere potrebne da se do njih dođe. Ovaj dvostruki pristup reflektuje se i u Zakonu o rodnoj ravnopravnosti na Kosovu, koji – iako ne pominje direktno *gender equity* – propisuje odredbe o jednakom tretmanu, ravnopravnim mogućnostima i opštim i posebnim merama.

- Na primer, u školi, rodna ravnopravnost može značiti da devojčice i dečaci imaju jednake mogućnosti za dobijanje stipendija, čime se osigurava jednak pristup obrazovanju. Sa druge strane, ‘gender equity’ podrazumeva prilagođavanje podrške specifičnim potrebama svakog pola. Ukoliko su devojčice nedovoljno zastupljene u određenoj oblasti, pristup zasnovan na ‘gender’ equity može obuhvatiti mentorski program ili dodatne stipendije za njih, sa ciljem stvaranja ravnopravnog okruženja i otklanjanja postojećih nejednakosti (TëVë).

Iako ravnopravnost osigurava jednaka prava, postoje situacije u kojima se equity može zloupotrebiti da bi se ojačali stereotipi i tradicionalne rodne uloge, podrazumevajući da žene treba „pravilno“ tretirati u skladu sa postojećim stereotipima. To može održavati nejednake rodne odnose i učvrstiti štetne stereotipe (Evropski institut za rodnu ravnopravnost). Kada se razmatra rodna ravnopravnost, važno je uzeti u obzir ne samo pružanje jednakih mogućnosti svim polovima, već i posebne potrebe i okolnosti koje mogu uticati na postizanje te ravnopravnosti. Rodna ravnopravnost obuhvata i cilj jednakih ishoda, ali i pažnju prema pravednim i inkluzivnim procesima koji dovode do tih ishoda. Pažljivo korišćenje i razumevanje ovog koncepta pomaže u izbegavanju ponavljanja starih stereotipa i u jačanju pristupa koji je osetljiv i pravičan prema razlikama među polovima.

- Na primer, ako neko radno mesto omogućava duže porodijsko odsustvo samo ženama⁸, to može delovati pravedno (equity), ali ujedno jača stereotip da je briga o deci prvenstveno ženska odgovornost. Takva praksa može biti predviđena zakonom ili predstavljati internu politiku poslodavca. Bez obzira na to, ona može učvrstiti uverenje da muškarci ne treba ili ne mogu preuzeti uloge u brizi o deci, čime se održavaju rodne nejednakosti. Uravnoteženiji pristup bi podsticao zajedničko roditeljsko odsustvo, promovišući ravnopravnost kako u obavezama brige, tako i u profesionalnim odgovornostima (Banjska et al, 2019, 47-48). Na primer, evropska Direktiva o ravnoteži između posla i privatnog života garantuje očinsko i roditeljsko odsustvo zaposlenima koji su roditelji, sa ciljem da se smanji nedovoljna zastupljenost žena na tržištu rada, pomogne roditeljima da usklade posao i porodični život i podstakne ravnomernija raspodela obaveza brige između žena i muškaraca (Kern V. & Lecerf M., 2023)

Rodni stereotipi

Član 12(1) Istanbulske Konvencije poziva države da uklone predrasude i običaje koji se zasnivaju na ideji o inferiornosti žena ili koji jačaju stereotipne uloge. Rodni stereotipi⁹, koji nameću stroga očekivanja o tome kako pojedinci „trebaju“ da se ponašaju, otežavaju postizanje rodne ravnopravnosti (Savet Evrope, bez datuma, Borba protiv rodnih stereotipa i seksizma). „**Rodni stereotipi**“ su društveni ili kulturni modeli i ideje prema kojima se ženama i muškarcima dodeljuju određene karakteristike i uloge, ograničene njihovim polom (Savet Evrope, Strategija rodne ravnopravnosti, 2024, 23). Takvi stereotipi ograničavaju lični izraz i učvršćuju zastarele norme, čime se usporava napredak ka društvu koje je inkluzivnije i pravednije za sve.

⁸ Član 49 Zakona o radu br. 03/L-212 iz 2010. godine ženama zaposlenim daje 12-mesečni porodijski odsustvo. Član 50 precizira da prava određena članom 49 ovog zakona može koristiti i otac deteta, u slučajevima bolesti majke, napuštanja deteta od strane majke i/ili smrti majke.

⁹ Član 3, stav 1.22 Zakona o rodnoj ravnopravnosti daje sličnu definiciju „rodnih stereotipa“.

- Jedan praktičan primer stereotipa jeste pretpostavka da dečaci ne smeju da plaču, dok se od devojčica očekuje da budu emotivnije. Ovaj stereotip učvršćuje ideju da dečaci moraju uvek da budu čvrsti i da kriju svoja osećanja, dok devojčice treba da izražavaju emocije. Škole mogu da se suprotstave stereotipima tako što će učiti da su sva osećanja važna za sve učenike i podsticati dečake i devojčice da otvoreno i slobodno izražavaju svoja osećanja, bez stida i straha (Greig, 2016)

Povezana diskriminacija

Koncept povezane diskriminacije (Crenshaw, 2019) ističe da su svi oblici potčinjavanja međusobno povezani (Taylor, 2019). Iako se to eksplicitno ne navodi, član 4(3) Istanbulske Konvencije priznaje da se žene suočavaju sa višestrukim i međusobno povezanim oblicima diskriminacije zasnovanim na rasi, veri ili drugim statusima. Ovaj član naglašava da zaštita od nasilja treba da bude inkluzivna i nediskriminatorna.¹⁰

- Jedan praktičan primer međusobno povezane diskriminacije na Kosovu jeste devojčica iz manjinske zajednice koja se suočava sa višestrukim slojevima diskriminacije. Ona može biti izložena predrasudama ne samo zbog pola, već i zbog etničke pripadnosti. Na primer, diskriminatorne rodne norme u njenoj zajednici mogu davati prednost obrazovanju dečaka, dok istovremeno etnička diskriminacija dodatno ograničava njene mogućnosti u širem društvu (Banjska et al., 2019).

¹⁰ Član 4, stav 1.10 Zakona Kosova o zaštiti od diskriminacije propisuje da „višestruka diskriminacija nastaje kada je diskriminacija zasnovana na bilo kojoj kombinaciji osnova koje pokriva ovaj zakon. Višestruka diskriminacija i višestruke osnove tumače se u skladu sa okolnostima”.

MODUL 2:

Razumevanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici

Ovaj modul pruža praktične primere ključnih koncepata kako bi se olakšalo razumevanje i prevencija nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Kreiran je tako da bude primenljiv i koristan za sve članove školskog osoblja, istovremeno jačajući kolektivnu odgovornost u sprečavanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

Nasilje nad ženama (NNŽ)

Definicija **nasilja nad ženama** prema Istanbulskoj konvenciji uključuje, ali se ne ograničava na, čine fizičkog, seksualnog, psihološkog i ekonomskog nasilja, kao i stvarno nasilje ili pretnje nasiljem. To uključuje nasilje u porodici i seksualno nasilje, među kojima su silovanje, seksualno uznemiravanje, nasilje u ime „časti“, žensko genitalno sakaćenje, prinudni brak, progon, prinudni abortus i sterilizacija, kao i trgovina ljudima radi seksualne eksploatacije (više detalja u delu „*Oblici nasilja*“).¹¹ Definicija „žena“¹² u Istanbulskoj konvenciji precizira da obuhvata i devojčice mlađe od 18 godina (član 3(f)).

Važna napomena: Imena korišćena u primerima ovog priručnika služe isključivo za ilustrativne svrhe i ne odnose se na bilo koju konkretnu osobu. Ovi primeri su osmišljeni kako bi nastavnicima pomogli da bolje razumeju različite oblike nasilja nad ženama i da primene Istanbulsku konvenciju na profesionalan i senzibilan način. Međutim, oni nisu namenjeni za direktnu upotrebu u nastavi sa učenicima. Primeri funkcionišu kao obrazovni alat za same nastavnike, kako bi dublje shvatili koncepte i razvili veštine za identifikaciju, reagovanje i prosleđivanje slučajeva nasilja u školskom kontekstu.

¹¹ Ista definicija rodno zasnovanog nasilja data je u članu 3, stav 1.2 Zakona o sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici, nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja.

¹² Član 3, stav 1.2 Zakona o rodnoj ravnopravnosti definiše „ženu“ kao „svaku osobu koja sebe smatra takvom, bez obzira na godine i bračni status“.

- Primer: Gđa Hana, nastavnica petog razreda, primećuje da jedna od njenih učenica, Nora, često govori o tome kako joj majka u poslednje vreme izgleda tužno i uplašeno. Nora spominje da se njena majka povlači i izbegava izlazak jer se plaši nekoga. Gđa Hana pažljivo razgovara sa Norom kako bi saznala više o tome šta se tačno događa. Nora objašnjava da je njenu majku uznemiravao komšija, koji joj upućuje preteće komentare svaki put kada je vidi. Ovo uznemiravanje traje već mesecima, i iako se majka trudi da izbegava komšiju, situacija je učinila da se oseća nesigurno, i napolju i u svom domu. Norina majka doživljava nasilje u obliku uznemiravanja od strane komšije. Ovo je primer nasilja nad ženama, jer se radi o nasilnom činu zasnovanom na polu, koji se dešava u javnom prostoru (van doma) i direktno cilja Norinu majku.¹³

Nasilje u porodici (NP)

Prema Istanbulskoj konvenciji, „**nasilje u porodici**“¹⁴ obuhvata fizičko, seksualno, psihološko ili ekonomsko nasilje i priznaje da svi – žene i muškarci, devojčice i dečaci, kao i osobe koje ne odgovaraju rodnom normama – mogu biti žrtve. Kontrolno i pritiskajuće ponašanje podrazumeva obrazac nasilnih postupaka, kao što su napad, pretnja, ponižavanje, izolacija, praćenje ili zastrašivanje, koji se koristi da bi se nekome nanela šteta, kaznio ga, uplašio ili mu oduzela sloboda.

- Primer 1: Gđa Drita, nastavnica matematike, primećuje da se njena učenica Arta sve više povlači i deluje zabrinuto tokom časa. Takođe, Arta je češće odsutna, a kada dolazi u školu, deluje umorno i nepažljivo. Zabrinuta za njeno blagostanje, gđa Drita odlučuje da razgovara sa Artom u privatnoj atmosferi. Tokom razgovora, Arta oprezno otkriva da njen otac verbalno zlostavlja majku kod kuće. Ovo zlostavljanje uključuje vikanje, pretnje, lomljenje stvari i zaključavanje majke u kući kada on izlazi. Iako Arta nikada nije videla oca da fizički povređuje majku, stalne pretnje i emocionalna napetost duboko utiču na nju. U ovom scenariju, Artina majka je žrtva porodičnog nasilja jer verbalno zlostavljanje, pretnje, uništavanje imovine i izolacija spadaju u definiciju nasilja u porodici prema Istanbulskoj konvenciji. Takođe, iako Arta nije fizički povređena, psihološki efekat svedočanstva nasilju prepoznaje se kao oblik porodičnog nasilja.

¹³ Član 248/A Krivičnog zakonika Kosova kriminalizuje nasilje nad ženama u javnom životu kao kažnjivo krivično delo.

¹⁴ Definicija porodičnog nasilja u Zakonu o sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici, nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja glasi: „svi akti fizičkog, seksualnog, psihološkog i ekonomskog nasilja koji se dešavaju unutar porodičnih odnosa ili domaćinstva, bez obzira na krvno srodstvo ili porodični odnos, ili od strane bivšeg intimnog partnera ili sadašnjeg intimnog partnera, bez obzira na to da li počinilac nasilja deli ili je delio isto prebivalište sa žrtvom, sa ciljem narušavanja dostojanstva i održavanja stalne kontrole i pozicije zavisnosti nad osobama nad kojima je nasilje izvršeno”.

- **Primer 2:** Nastavnica Flora primećuje da njen učenik Arben, iako postiže dobre rezultate i ponaša se primereno u školi, često dolazi ranije, retko se druži sa vršnjacima i deluje nesigurno kada se završava nastava. Zabrinuta za njegovu dobrobit, nastavnica Flora ga pita da li je sve u redu kod kuće. Arben joj otkriva da se njegova majka, Lira, redovno suočava sa nasiljem od strane oca. Arbenov otac viče na majku, udara je šakama i nogama, uhvati za vrat i gura. Duboko pogođen ovim zlostavljanjem, Arben se kod kuće oseća uplašeno i nemoćno, i navodi da ga otac ponekad, kada se naljuti, udari i njega. U ovom slučaju, majka je žrtva porodičnog nasilja jer trpi fizičke i psihološke povrede od supruga. Istovremeno, Arben se takođe smatra žrtvom prema Istanbulskoj konvenciji, jer je svedok nasilja i zbog toga emocionalno pati, a takođe je i sam fizički zlostavljan.

Porodično nasilje, koje može uključivati nasilje od strane intimnog partnera ili međugeneracijsko nasilje, složen je problem koji se često doživljava kao privatna stvar. Ipak, ovakvo nasilje predstavlja ozbiljno kršenje ljudskih prava, i svako ima ulogu u njegovom prepoznavanju i sprečavanju.

Umesto da pitamo zašto žrtve ne odlaze, potrebno je postaviti pitanje: zašto nasilnici nisu zaustavljivi? Društveni pritisci, nedovoljna podrška države i rizici sa kojima se žrtva suočava prilikom pokušaja da ode, otežavaju njenu odluku da se udalji. Uobičajene taktike kontrole, u kombinaciji sa društvenim očekivanjima – na primer verovanjem da je bilo koja figura oca bolja nego nijedna – dodatno otežavaju mogućnost odlaska. (aMeron et al., 2022, 683–687; Dinisman & Moroz, 2019, 22–25; 48–51).

Nasilje zasnovano na polu (NZP) nad ženama

Nasilje zasnovano na polu posebno pogađa žene ili ih pogađa jače upravo zbog njihovog pola. Ono proističe iz neravnomerne raspodele moći između muškaraca i žena i dodatno je učvršćuje, čime se održava zavisni položaj žena u javnom i privatnom životu. Na kraju, ovakvo nasilje doprinosi i društvenom prihvatanju nasilnih praksi prema ženama (Pandea *et al.*, 2019, 17–18).

- **Primer:** Besa postaje sve povučenija i manje sigurna u sebe tokom časa. Neka-da je bila vesela i rado učestvovala u svim školskim aktivnostima, ali sada izbegava da se javi i često deluje neraspoloženo. Zabrinuta zbog promene u njenom ponašanju, učiteljica Drita odluči da razgovara sa njom nasamo kako bi saznala šta se dešava.

Tokom razgovora, Besa otkriva da je nekoliko dečaka iz razreda stalno zadirkuju, ismevajući je zato što je devojčica i govoreći joj da ne može da radi određene stvari jer su „devojčice slabe“. U pojedinim slučajevima čak su joj oduzimali užinu, uz komentare da devojčicama nije potrebno toliko hrane kao dečacima. Besa se zbog toga oseća povređeno i posramljeno, a zadirkivanje je dovelo do toga da se plaši da dolazi u školu.

U Besinom slučaju, zadirkivanje koje doživljava predstavlja oblik rodno zasnovanog nasilja, jer proizlazi iz štetnih rodnih stereotipa. Dečaci su je izabrali za metu upravo zato što je devojčica, koristeći njen pol kao osnovu za ponižavanje, isključivanje i zastrašivanje. Takvo ponašanje ne samo da narušava Besino emocionalno stanje, već i učvršćuje predrasude o rodnim ulogama u društvu.

Oblici nasilja

Istanbulska konvencija naglašava da nasilje nad ženama i porodično nasilje često proizilaze iz nejednakih odnosa moći. Takvi odnosi stvaraju kulturu ćutanja, jer se žrtve plaše osvete.

Rešavanje ovih nejednakosti moći je ključno za stvaranje bezbednog i podržavajućeg obrazovnog okruženja. To podrazumeva primenu strogih pravila protiv uznemiravanja, nasilja i zlostavljanja, obuku celog osoblja za prepoznavanje i sprečavanje nasilja, kao i uspostavljanje jasnih mehanizama za prijavu i podršku žrtvama.

Istanbulska konvencija (član 41) takođe naglašava da pomaganje, podsticanje ili pokušaj izvršenja krivičnih dela koja su povezana sa ovakvim nasiljem (navedena u članovima 33–39) treba da budu kažnjiva. Nasilje nije uvek samo fizičko, ono može biti i psihološko, ekonomsko, u vidu proganjanja ili digitalnog nasilja. U stvarnom životu, ovi oblici se često prepliću, posebno u slučajevima porodičnog nasilja. Nasilje se može dogoditi i u privatnim okruženjima (poput porodice ili partnerskih odnosa) i u javnim mestima, a mogu ga počiniti pojedinci, organizacije, institucije ili čak državni organi (Butler & Hrytsenko, 2024).

Istanbulska konvencija prepoznaje više različitih oblika nasilja, kao što su:

Psihološko nasilje (član 33)

Svi oblici nasilja imaju psihološku dimenziju, jer im je cilj da naruše integritet i dostojanstvo osobe. Neki oblici nasilja su posebno usmereni na izazivanje psihološke štete bez fizičkog ili verbalnog zlostavljanja, poput izolacije, uskraćivanja važnih informacija, širenja lažnih vesti ili zastrašujućeg ponašanja.¹⁵

¹⁵ Član 3, stav 1.8 Zakona Kosova o sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici, nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja propisuje da „psihološko nasilje“ obuhvata stalnu kontrolu, verbalno zlostavljanje, izolaciju, ponižavanje ili emocionalno zlostavljanje kroz vređanje, omalovažavanje, ucenu, zastrašivanje, praćenje i stalno nadgledanje, skrivanje informacija, dezinformisanje i preteče ponašanje, degradirajuće postupanje, pretnje ili slične oblike kontrole i psihičkog pritiska, stavljajući osobu u razumni strah od upotrebe nasilja prema njoj ili prema osobama u porodičnom odnosu, od pretnji oštećenjem imovine ili održavanja stalne emocionalne uznemirenosti“.

U privatnom okruženju, nasilje se može ispoljiti kroz neverbalne pretnje ili namerno zanemarivanje, dok se u javnom prostoru često javlja u obliku društvene isključenosti onih koji se suprotstavljaju tradicionalnim rodnim ulogama. Takva isključenost može dolaziti od vršnjaka, ali i od autoriteta poput nastavnika ili trenera, i može uključivati zastrašivanje ili uskraćivanje mogućnosti učešća u grupnim aktivnostima (Pandea et al., 2019, 26)

Reči zlostavljača mogu se koristiti da zastraše, manipulišu, ponižavaju ili da nanesu bol i tugu. To može uključivati uvrede, podsmevanje, omalovažavajući jezik ili komentare koji napadaju nečiji identitet, kao na primer veru, kulturu, jezik ili seksualnu orijentaciju. Kod žena i devojčica takav oblik zlostavljanja često ima seksualizovanu formu i svrstava se u seksualno nasilje ili seksualno uznemiravanje.¹⁶

- Primer 1: Kada neko neprestano podseća partnera na stare sukobe ili greške sa namerom da izazove strah ili nesigurnost, to je oblik psihološkog zlostavljanja. Pored toga, namerno ignorisanje ili zanemarivanje potreba i osećanja partnera, na primer, nepriznavanje njegovih ili njenih uspeha, ili izbegavanje razgovora u trenucima emocionalne krize takođe se smatra psihološkim nasiljem. Ovaj oblik zlostavljanja ima za cilj da polako uruši samopoštovanje i osećaj sigurnosti partnera, bez fizičkog ili direktnog verbalnog sukoba (Beeden, 2023).
- Primer 2: Mlada osoba koja iskazuje netradicionalni rodni identitet može biti neprihvaćen od strane vršnjaka, isključen sa društvenih događaja ili izostavljen iz timskih aktivnosti. Ovaj oblik psihološkog zlostavljanja može vršiti i autoritet, poput nastavnika ili sportskih trenera, koji namerno zastrašuju ili isključuju osobu iz grupnih aktivnosti, doprinoseći njenoj marginalizaciji i emocionalnoj uznemirenosti (Clearinghouse for Sports, 2022).

Gonjenje (član 34)

Član 34 Istanbulske konvencije nalaže kažnjavanje gonjenja, koje se definiše kao ponavljano zastrašujuće ponašanje usmereno protiv druge osobe, zbog kojeg ona oseća strah za svoju bezbednost. Gonjenje se prepoznaje kao oblik nasilja nad ženama, jer se često dešava nakon završetka zlostavljačke veze, što naglašava njegov rodni aspekt. Međutim, žene mogu biti progonjene i od strane muškaraca s kojima nikada nisu bile u vezi (Savet Evrope, 2019, Progonstvo).

- Primer 1: Žena raskida vezu sa partnerom. Uprkos raskidu, on počinje da je prati, dok ide na posao, čeka ispred njene kuće i šalje joj stalne poruke i pozive. Njegovo ponašanje eskalira do te mere da se pojavljuje nenajavljen na njenim društvenim okupljanjima. Iako ona izražava strah i zabrinutost i moli ga da prestane, on nastavlja.

¹⁶ Član 3, stav 1.16 Zakona o sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici, nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja propisuje da ranjive žrtve mogu biti „devojčice i žene, deca, maloletnici, LGBTQ+ osobe, osobe sa fizičkim i mentalnim invaliditetom, trudnice, starije osobe i svaka osoba čiji porodični odnos ili zavisnost od odgovorne strane čini posebno osetljivom na ponovljeno viktimiziranje, pretnje ili osvetu”.

- **Primer 2:** Srednjoškolka postaje meta vršnjaka. Iako nikada nisu bili bliski, on počinje da je prati na društvenim mrežama, šaljući joj česte neželjene poruke i komentare na objave. Pojavljuje se i na mestima koja ona posećuje, kao što su kafići i teretane. Njegovo prisustvo postaje nametljivo, posebno kada počne da prati sve njene aktivnosti na internetu i reaguje na sve što objavi. Uprkos njenim zahtevima da prestane, on ne odustaje, a njegovo ponašanje postaje sve uznemirujuće. Ovaj slučaj pokazuje kako digitalna sredstva mogu biti korišćena za narušavanje privatnosti, čak i kada je progonilac poznat, ali fizički nije blizu žrtve (Savet Evrope, 2019, Progon).

Fizičko nasilje (član 35)

Fizičko nasilje se koristi za uspostavljanje kontrole, izazivanje bola i/ili nanošenje telesnih povreda. To može uključivati udarce pesnicom, šamare, udarce, šutiranje, grickanje, gušenje, povlačenje za kosu, pljuvanje, udaranje o zidove, lomljenje predmeta ili korišćenje predmeta kao oružje.

Intimni odnosi među mladima takođe mogu uključivati fizičko nasilje, koje se kod svih uzrasta često kombinuje sa psihološkim i seksualnim nasiljem. Ovakvo nasilje proizlazi iz društvenih predrasuda i često ostaje nedovoljno prijavljeno zbog uticaja koji ima na bezbednost i ponašanje žrtava (Pandea *et al.*, 2019, 24).

Seksualno nasilje, uključujući silovanje (član 36)

Seksualno nasilje proizlazi iz zloupotrebe moći. Obuhvata niz postupaka, uključujući neželjeno prodiranje u bilo koji deo tela ili upotrebom predmeta, kao i druge nevoljne seksualne radnje, uključujući i prisilu koja uključuje treću osobu. Seksualno nasilje uključuje silovanje, seksualni napad, seksualno zlostavljanje i seksualno uznemiravanje (Oblici seksualnog nasilja).

U ovu kategoriju spadaju i silovanje (bračno i vanbračno), pokušaj silovanja, kao i prisilne seksualne aktivnosti kao što su voajerizam bez pristanka, javna masturbacija, nebezbedni prisilni seksualni odnosi, prinudna trudnoća, prinudni abortus, kastracija ženskih genitalija i sterilizacija.

U javnoj sferi, verbalno nasilje zasnovano na rodu često uključuje omalovažavajuće komentare i šale koje žene prikazuju kao seksualne objekte ili učvršćuju štetne stereotipe. Seksualno nasilje nije ograničeno na privatne prostore, već se pojavljuje i u javnim kontekstima, poput uznemiravanja na radnom mestu (Pandea *et al.*, 2019, 26–27).

Prinudni brak (neni 37)

Prinudni brak je kada jedno ili oba lica ne daju svoj pristanak (ili to ne mogu učiniti, ako za to nisu sposobna), već su podvrgnuta pritisku ili zlostavljanju kako bi stupila u brak¹⁷. Takav pritisak može dolaziti od strane porodice, rodbine ili članova zajednice. Pritisak ili nasilje mogu biti fizičke ili psihološke prirode, a u nekim slučajevima osoba koja je u riziku od prisilnog braka možda ne oseća da je „prisiljena“, ali istovremeno ne može da odbije brak ili se plaši mogućih posledica ako se brak ne sklopi.

Član 37 Istanbulske konvencije predviđa obavezu uspostavljanja zakonskih mera kojima se obezbeđuje da namerno primoravanje odrasle osobe ili deteta na brak, kao i navođenje odrasle osobe ili deteta da stupi u prisilni brak u drugoj zemlji, predstavlja krivično delo.

Obrezivanje ženskih genitalija (član 38)

Veliki broj devojaka i žena širom sveta suočava se sa pretnjom od obrezivanja ženskih polnih organa ili je tu praksu već doživeo (OŽPO)¹⁸. Ova praksa obuhvata „delimično ili potpuno uklanjanje spoljašnjih ženskih polnih organa, ili druge povrede polnih organa iz razloga koji nisu medicinski opravdani“ (SZO, 2025). OŽPO ima ozbiljne psihološke, fizičke i seksualne posledice, može prekinuti obrazovanje devojčica i često vodi ka ranom braku ili rađanju dece.

Istanbulska konvencija nalaže suzbijanje stavova i stereotipa koji opravdavaju OŽPO, kao i kažnjavanje ove štetne prakse (Savet Evrope, 2019). Nastavno osoblje može biti obučeno da edukuju mlade o ovoj temi i pruže podršku onima koje su u riziku ili su već preživele obrezivanje.

Uznemiravanje i seksualno uznemiravanje (član 40)

Istanbulska konvencija definiše „**uznemiravanje**“ i „**seksualno uznemiravanje**“ kao „bilo koji oblik nepoželjnog *verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja* seksualne prirode, sa ciljem ili posledicom narušavanja dostojanstva osobe, naročito kada to stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje“ (član 40).¹⁹

Verbalni oblici seksualnog uznemiravanja mogu uključivati seksualne komentare o nečijem telu, postavljanje ličnih pitanja o društvenom ili seksualnom životu, komentare o oblačenju, izgledu ili anatomiji, za-dirkivanje, laganje ili širenje tračeva o seksualnom životu ili preferencijama određene osobe.

Neverbalni oblici mogu uključivati uporno posmatranje osobe odozgo nadole (poznato kao „pogled lifta“), praćenje, pravljenje seksualnih gestova rukama ili pokretima tela, kao i izraze lica poput namigivanja, slanja poljubaca ili oblizivanja usana.

Fizičko uznemiravanje obuhvata dodirivanje tuđe odeće, kose ili tela, grljenje, ljubljenje, milovanje ili seksualni dodir i trljanje o drugu osobu (Pandea i dr., 2019, str. 30–31).

¹⁷ Prinudni brak predstavlja kažnjivo krivično delo prema Krivičnom zakoniku Kosova, član 239.

¹⁸ Krivična dela kažnjiva prema članu 180 – Obrezivanje ženskih genitalnih organa u Krivičnom zakoniku Kosova.

¹⁹ Krivična dela kažnjiva prema članu 182 i članu 183 Krivičnog zakonika Kosova.

● Primer i podsticaj za razmišljanje!

Drita, šesnaestogodišnja učenica srednje škole na Kosovu, u poslednje vreme se suočava sa neželjenom pažnjom od strane svog školskog druga, Agrona. Tokom nastave, Agron često uporno gleda u Dritu, što kod nje izaziva osećaj nelagodnosti. On komentariše njen izgled rečenicama poput: „Treba češće da nosiš tu suknju“ ili „Lepo ti stoji kad pocrveniš.“ Tokom odmora, Agron je prati po hodnicima škole i ponekad joj se približava toliko da je slučajno dodirne po ruci ili ramenu. Takođe, šalje joj poruke putem društvenih mreža, pozivajući je da izađe s njim, iako je Drita jasno pokazala da nije zainteresovana. Zbog toga se Drita sve više oseća uznemireno i anksiozno, te izbegava određene prostore u školi kako bi se sklonila od Agrona. O svemu tome nije obavestila nijednog nastavnika, jer se plaši da je možda neće shvatiti ozbiljno ili da će pomisliti kako preuveličava situaciju.

- Koje od Agronovih postupaka mogu da se smatraju uznemiravanjem ili seksualnim uznemiravanjem u skladu sa definicijama iz Istanbulske konvencije??
- Kada bi bila na Dritinom mestu, kako bi se osećala zbog Agronovog ponašanja i šta bi te moglo sprečiti da to prijaviš nastavniku ili školskom savetniku/psihologu?
- Šta škole mogu da urade kako bi obezbedile da se učenici poput Drite osećaju bezbedno i podržano kada se suoče sa uznemiravanjem?

Nasilje zasnovano na takozvanoj časti (član 42)

Nasilje zasnovano na „časti“ motivisano je uverenjem da je određena osoba „osramotila“ ili „ponizila“ sebe, svoju porodicu ili zajednicu – ili bi to potencijalno mogla da učini. Ovakvo nasilje često se opravdava kulturnim tradicijama ili verskim običajima, ali može se javiti u bilo kojoj zajednici, bez obzira na veru ili poreklo.

Istanbulska konvencija izričito zabranjuje svako opravdavanje ovakvih dela nasilja pozivanjem na kulturu, religiju, tradiciju ili takozvanu „čast“ (član 42). To znači da dela poput ubistva, povređivanja ili drugih oblika nasilja nad ženama – zbog njihovog stvarnog ili navodnog odstupanja od kulturnih, verskih ili tradicionalnih normi – ne mogu biti opravdana na tim osnovama (Savet Evrope, 2019, Informativni list).

Konvencija takođe naglašava važnost sveobuhvatne podrške žrtvama. Nastavnici i prosvetni radnici treba da budu osposobljeni da prepoznaju rane znakove rizika, da znaju kako i kome da upute žrtve na dalje oblike pomoći i da postupaju u skladu sa procedurama prijavljivanja slučajeva nadležnim organima.

Primer:

- Arta je žena koja živi u jednom selu na Kosovu sa svojim suprugom Besimom. U braku su pet godina i imaju dvoje male dece. Naizgled, njihov porodični život deluje uobičajeno, ali Arta se često oseća kontrolisano i nezadovoljno. Besim očekuje da ona brine samo o kući i deci, iako Arta vodi mali krojački posao od kuće. On se ne uključuje u brigu o deci, zahteva da mu preda sav novac koji zarađi i ne dozvoljava joj da ima mnogo uticaja na odluke koje se tiču njenog života. Kada god Arta izrazi želju da nauči nešto novo ili da unapredi svoje veštine, Besim je obeshrabruje, tvrdeći da bi to „osramotilo njega kao domaćina“ i da je njena uloga da se posveti porodici i domu. Često je ponižava, umanjuje njenu vrednost i ne dozvoljava joj da donosi odluke. U nekim situacijama čak pribegava i fizičkom nasilju, kada smatra da ga nije ispoštovala dovoljno. Iako Arta beskrajno voli svoju decu, oseća se uplašeno i zarobljeno. Zavisna je od Besima i finansijski i emotivno, i ne zna kome da se obrati za podršku. Boji se da ne „osramoti“ porodicu ako potraži pomoć i plaši se osude okoline koja smatra da žena treba da ostane uz muža „zarad porodične časti“. Jednog dana, komšija primećuje da Arta deluje potišteno i predlaže joj da kontaktira organizaciju koja pruža podršku ženama u takvim situacijama. Arta mu veruje — komšija je nastavnik u lokalnoj školi — i saznaje da ta organizacija nudi poverljivu pomoć, uvažava porodične okolnosti i pruža podršku bez obzira na to koju odluku Arta donese. Nastavnik poziva Artu u školu da porazgovaraju o napretku njenog deteta, a Arta koristi taj trenutak da pozove liniju za pomoć i da razmotri svoje mogućnosti za budućnost.

Nasilje putem interneta i nasilje olakšano tehnologijom

Iako se mnogi oblici nasilja opisani u Istanbulskoj konvenciji događaju u fizičkom obliku, mnogi se takođe mogu proširiti na onlajn sferu. Definicija „proganjanja“ prema Istanbulskoj konvenciji uključuje proganjanje putem interneta i ono posredovano tehnologijom, što obuhvata pretnje (seksualne, ekonomske, fizičke ili psihološke), narušavanje ugleda, praćenje i prikupljanje privatnih informacija o žrtvi, uzimanje identiteta, zahteve za seksualne usluge, imitaciju žrtve i uznemiravanje u saradnji sa drugima u cilju izolovanja žrtve (Savet Evrope, 2021, paragraf 41). Psihološko nasilje može se manifestovati kroz digitalno uznemiravanje, pretnje ili prinudu putem društvenih mreža i aplikacija za poruke. Seksualno uznemiravanje je takođe prisutno na internetu i uključuje nepoželjne seksualne komentare, slike i kibernetičko uznemiravanje (Savet Evrope, 2024, Uputstva za terminologiju).

GREVIO ističe da se nasilje nad ženama i porodično nasilje u digitalnoj sferi često prepliću sa fizičkim nasiljem, pojačavajući traumu i ponekad ugrožavajući fizičku bezbednost žrtve. Važno je da se digitalni aspekt zlostavljanja prepozna i tretira, posebno u slučajevima nasilja od strane intimnog partnera, jer digitalno zlostavljanje može prethoditi, pratiti ili dopuniti fizičko i seksualno nasilje, proganjanje i uznemiravanje (Savet Evrope, 2021, 15).

MODUL 3:

Pristup inkluzivnom obrazovanju

Ovaj modul predstavlja pristup obrazovanju koji je dostupan svima, a koji integriše rodnu ravnopravnost, poštovanje i nenasilje u čitav obrazovni sistem, uključujući kurikulume, politike, obuku nastavnika i širu školsku sredinu (Butler & Hrytsenko, 2024, 14–25).

Za primenu ovog pristupa na Kosovu:

- **Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija (MASHTI)** može da uključi ove principe u kurikulume, da obezbedi kontinuiranu obuku nastavnika i da razvije politike za njihovu implementaciju.
- Škole mogu integrisati ove principe u sve predmete, obezbediti materijale prilagođene uzrastu i stvoriti sigurno i podržavajuće okruženje za učenje.
- **Nastavnici i edukatori** mogu učestvovati u obukama, svakodnevno primenjivati principe rodne ravnopravnosti u radu i sarađivati sa roditeljima i zajednicom.

[Kontrolna lista za sprečavanje nasilja nad ženama kroz formalno i neformalno obrazovanje](#) KiE nudi praktičan alat za ocenu i unapređenje ovih strategija (Butler & Hrytsenko, 2024).

Resursi i nastavni materijali

Nastavni materijali osetljivi na rod su ključni za suzbijanje stereotipa, jer postojeći resursi često upravo njih i jačaju (Mreža žena Kosova, 2020). MASHTI treba da osigura da didaktički materijali promovišu rodnu ravnopravnost i inkluziju (Butler & Hrytsenko, 2024, 17). Metodološki priručnik Agencije za rodnu ravnopravnost podržava ovaj razvoj, dok su adekvatno finansiranje i obuka edukatora od suštinskog značaja za implementaciju (Agencija za rodnu ravnopravnost, bez datuma).

Nastavnici treba da budu osposobljeni da prepoznaju i tretiraju vršnjačko nasilje zasnovano na rodu i da imaju jasne procedure prijavljivanja u skladu sa SPV-ovima. Uključivanje diskusija o rodnim ulogama i korišćenje različitih primera povećava inkluziju učenika.

MODUL 4:

Informacije za podršku nastavnim planovima

Ovaj modul nudi strategije za unapređenje rodne ravnopravnosti, kritičkog mišljenja i poštovanja, kao i za nenasilno rešavanje konflikata u učionici. Namenjen je nastavnicima koji žele da integrišu ove principe, prilagode aktivnosti potrebama učenika, koriste primere iz svakodnevnog života i aktivno promovišu ravnopravnost i nenasilje.

Promovisanje ravnopravnosti i nestereotipnih rodni uloga

Promena narativa o devojčicama u različitim oblastima života zahteva i promenu narativa o dečacima (Žene u sportu, 2024). Rodni stereotipi, koji nastaju u porodici i potom se pojačavaju društvenim očekivanjima, ne bi trebalo da se podržavaju u školama. Škole treba da budu snažni branitelji ravnopravnosti i nestereotipnih rodni uloga, pri čemu svaki nastavnik i edukator ima ključnu ulogu.

● Scenario:

Tokom promotivne turneje svojih knjiga, autorka Shannon Hale suočila se sa skepticizmom jednog roditelja u vezi sa njenom serijom „Princeza sa crnom kosom“, koji je pitao zašto nije napisala sličnu seriju posebno za dečake. Hale je objasnila da su knjige namenjene svima koji vole priče o herojima, bez obzira na pol. I pored njenog objašnjenja, roditelj je ostao nepoverljiv.

Iskustva Hale se tu ne završavaju. Kada je objavila grafički roman „Pravi prijatelji“, koji se fokusira na ženske likove, neki recenzenti su savetovali da knjigu ne preporučuju dečacima. Bibliotekarka je predstavila knjigu na školskom skupu uz komentare koji su sugerisali da je prvenstveno za devojčice. Tokom potpisivanja knjiga, jedna majka je izrazila žaljenje što ne može da kupi knjige za svoje sinove, dok je otac jednog dečaka odbacio knjigu kao „knjigu za devojčice“.

Ovi događaji oslikavaju šire kulturno uverenje da dečaci neće uživati u pričama sa ženskim protagonistima, te da se priče o muškarcima smatraju univerzalnim, dok su priče o ženama namenjene samo devojčicama (Hale, 2018)

Škole treba da obezbede sigurno i inkluzivno okruženje, oslobođeno predrasuda, vršnjačkog nasilja i uznemiravanja, promovišući kulturu prihvatanja (npr. vidi [Let Toys be Toys, 2024](#)). Nastavnici treba

da budu sposobni da identifikuju i ospore rodne stereotipe, koji su često nesvesni i duboko ukorenjeni u uverenjima (Instituti of Physics IOP, 2019). Neki primeri koji mogu pomoći u prepoznavanju i adresiranju predrasuda u učionici:

● Scenario 1:

Kao nastavnik, dajete učenicima projekat pod nazivom „Poznati naučnik/izumitelj“. Zadatak sadrži pitanja poput „Ko je on bio?“ i navodi isključivo primere muških naučnika i pronalazača, kao što su Isak Njutn, Albert Ajnštajn, Aleksandar Grejem Bel i Stiv Džobs. Iako je cilj da učenici upoznaju važne istorijske ličnosti iz sveta nauke i inovacija, zadatak nenamerno prenosi poruku da su svi poznati naučnici i izumitelji muškarci (Let Toys be Toys, 2024).

Scenario 2:

Kao nastavnik, odlučujete da dečake koji se ponašaju nestašno sede sa devojčicama ili pored njih. Ovim rasporedom želite da podstaknete primereno ponašanje, oslanjajući se na pretpostavljeni smirujući uticaj učenica. Ipak, ako stalno postavljate dečake pored devojčica, možete nesvesno ojačati stereotip da su dečaci po prirodi neuredni i nedisciplinovani, a devojčice poslušne i odgovorne. Takva praksa može takođe preneti poruku da je na devojčicama odgovornost da „upravljaju“ ponašanjem dečaka i da ih „drže pod kontrolom“ (videti) Vodič za nastavnike o rodnoj osetljivosti u učionici, AWARE, bez datuma,).

Scenario 3:

Tokom časa, jedan dečak počinje da plače nakon rasprave sa drugom iz razreda. Neki učenici reaguju komentarima poput: „Ma hajde, dečaci ne plaču“ ili „Ne plači kao devojčica“. Vi, kao nastavnik, posmatrate situaciju, ali odlučujete da ne reagujete na komentare i ne prekidate interakciju među učenicima. Nastavljate čas kao da se ništa nije desilo i obraćate se dečaku rečima: „Hajde, smiri se sada“. (Maulana, 2021).

Razmislite o scenarijima koji mogu doprineti jačanju rodni stereotipa i uzmite u obzir situacije u kojima nesvesna pristrasnost može uticati na međusobne odnose učenika. Kada ih prepoznate, pokušajte da ih osporite korišćenjem inkluzivnog jezika, izbegavanjem predrasudnih izraza, podsticanjem otvorenih razgovora i predstavljanjem različitih modela uloga (Reeson Education, 2024).

Za dodatne smernice, pogledajte **Modul 3** o inkluzivnom pristupu obrazovanju i dodatne strategije sa [Evropske platforme za obuku o nasilju u porodici](#) (ETP o NiP, 2024)

Podsticanje kritičkog razmišljanja

Učenici treba da budu pripremljeni da se uključe u kritičko raazmišljanje. Samo kroz kritičko razmišljanje oni će biti u stanju da preispituju norme i da oblikuju sopstvena znanja. U nastavku su dati neki primeri kako se to može postići.

Karta 2:

Statistika: 65% dečaka žele da budu inženjeri/gradjevinci, dok 70% devojčica žele da budu učiteljice ili medicinske sestre.

Pitanja:

Zašto postoji ovakva razlika u izboru karijere?

Može li svako izabrati bilo koju karijeru?

Kako igra sa određenim igračkama može uticati na ove izbore?

Karta 3:

Statistika: U dečijim TV emisijama, 75% glavnih likova su dečaci, a samo 25% devojčice. Likovi dečaka često su prikazani kao avanturisti, dok su likovi devojčica često prikazani kao oprezni.

Pitanja:

Zašto mislite da je više glavnih likova dečaka u dečijim emisijama?

Mogu li devojčice biti avanturističke, a dečaci oprezni?

Kako gledanje ovakvih likova može uticati na to kako blizanci zamišljaju kako bi trebalo da se ponašaju?

Karta 4:

Statistika: U anketi o reklamama za igračke, 90% reklama za automobile i akcione figure prikazivalo je dečake, dok je 85% reklama za lutke i kuhinjske setove prikazivalo devojčice.

Pitanja:

Zašto mislite da kompanije za igračke reklamiraju neke proizvode za dečake, a druge za devojčice?

Mogu li dečaci i devojčice uživati i u igri sa autićima i lutkama?

Kako ove reklame mogu uticati na to koje igračke blizanci očekuju da koriste?

Primer 2:

Aktivnosti:

- Rasporedite učenike u dva reda jedan preko puta drugog. Jedan red pita: „Mogu li da napravim korak napred?“ pre nego što se približi. Korak se može napraviti samo ako osoba ispred kaže „da“. Ako partner nije komforan, kaže „ne“ i korak se zaustavlja. Pristanak može biti iskazan verbalno ili neverbalno tokom vežbe. Vežba se nastavlja dok svi parovi ne završe.

Nakon vežbe, nastavnik postavlja sledeća pitanja i vodi diskusiju sa razredom:
Zašto su neki ljudi stali na različitim udaljenostima? (Ljudi imaju različit nivo komfora).
Kako se osećaš kada možeš da kažeš „stani“ i kada ti se to poštuje? Kako se osećaš kada ljudi ne poštuju tvoje granice?
Kako bi se osećao da osoba nastavi da ide napred iako si joj rekao da stane?
Koji su bili načini na koje je izraženo slaganje?
Da li je uvek bilo verbalno?

Sledeća vežba je preuzeta i prilagođena za potrebe ovog priručnika (*Učenje o pravdi*, bez datuma, Bibi: Lekcija 2). Vežba je pogodna za učenike 6–9. razreda i uvodi pojam intersekcionalnosti. Podstiče diskusiju u razredu o tome kako se naši različiti identiteti isprepliću i utiču jedan na drugi.

● Primer:

Koraci aktivnosti:

- Pokažite učenicima video na YouTube-u o intersekcionalnosti (pogledajte “Intersectionality 101”, od 1:02 minuta ima primere intersekcionalnosti). Ako je potrebno, obezbedite listić za beleške i puštajte video više puta po potrebi.
- Objasnite pojam intersekcionalnosti – kako se različiti faktori identiteta (npr. pol, rasa, društvena klasa) kombinuju za stvaranje jedinstvenog iskustva privilegije i marginalizacije.
- Identifikujte lik ili scenario iz videa koji prikazuje intersekcionalnost i diskutujte kako različiti identiteti međusobno deluju i oblikuju njihova iskustva.
- Zamolite učenike da navedu primere privilegija i pritisaka koje su uočili. Organizujte ih u tabelu sa dve kolone: „Privilegije“ u jednoj i „Pritisaci“ u drugoj koloni.

Olakšajte diskusiju sledećim pitanjima:

- Zašto je važno uzimati u obzir intersekcionalnost kada se priča o identitetu?
- Da li postoje primeri intersekcionalnosti u video materijalu koji možda nisu odmah uočljivi?
- Kako se prepliću naši identiteti i kako utiču međusobno? (Učenje o pravdi, bez datuma, Bibi: Lekcija 2: Intersekcionalnost u „Bibi”).

Sve ove vežbe mogu se kombinovati i prilagoditi odgovarajućim uzrastima i mogu poslužiti kao inspiracija nastavnicima i školskom osoblju za razvoj sopstvenih nastavnih materijala i resursa.

● Primer:

Nastavnik će objasniti učenicima značenje pojma nasilja nad ženama i porodičnog nasilja, kao i različite oblike nasilja, koji ne moraju biti samo fizički, već i emocionalni ili psihološki, kao što su kontrola, pretnja, izolovanje i slično. Da bi podstakao kritičko mišljenje kod dece, nastavnik treba navesti nekoliko primera „pokazatelja nezdravih odnosa“, kao što su – On/Ona:

Ponižava te i čini da se osećaš loše.

- Stalno te kontroliše (gde si, sa kim si, šta radiš).
- Navodi te da se ne osećaš prijatno da radiš ono što želiš.
- Optužuje te bez razloga.
- Izuzetno je ljubomoran/ljubomorna.
- Veruje da ima više prava od tebe.
- Traži tvoje lozinke (društvene mreže, e-mail, telefon).
- Primorava te da radiš stvari koje ne želiš.
- Ismeva te pred prijateljima.

Prilagodite ovu listu znakova uzrastu učenika i zamolite ih da pregledaju svaku stavku, daju komentare i mišljenje i beleže odgovore u tabelu.

Objasnite da nasilje zasnovano na polu može da se desi bilo gde i u bilo koje vreme, i da njegovo ignorisanje može poslati poruku da takvo ponašanje nije pogrešno. Podsetite učenike da pasivnost može značiti saučesništvo.

Podelite učenike u grupe po četiri i zamolite ih da otprilike 15 minuta razmotre sledeće situacije:

- Jednom kada su videli nekoga ko je povređen ili nepravедno tretiran.
- Jednom kada su učestvovali u povređivanju nekoga kroz nepravедan tretman.
- Jednom kada su videli neku povređenu osobu ili nepravедno tretiranu, a niko nije intervenisao.
- Jednom kada su videli nekoga da interveniše.

Nakon toga, diskutujte kao ceo razred i u tabelu zabeležite različite primere povređivanja ili nepravédnog ponašanja i tretiranja kao oblika nasilja.

MODUL 5:

Otkrivanje informacija za identifikaciju i reagovanje

Ovaj modul se fokusira na prepoznavanje i reagovanje na otkrivanje informacija i dizajniran je da ga primeni svo osoblje. Pruža uputstva prilagođena njihovim ulogama i pravi razliku između specifičnih odgovornosti različitih pozicija unutar obrazovnog okruženja. Čitaoci se mogu pozvati na Modul 2 za detaljna objašnjenja i definicije prilikom korišćenja ovog modula za praktične strategije reagovanja.

Prepoznavanje znakova nasilja nad ženama i nasilja u porodici

Rano prepoznavanje znakova nasilja nad ženama i porodičnog nasilja je od suštinskog značaja, jer oni mogu biti:

- **Fizički**, kao neobjašnjive povrede.
- **Psihološki**, kao što su anksioznost i povučenost.
- **Ponašanje**, na primer česta odsustva, agresivno ponašanje, izuzetni školski rezultati, ostajanje u školi duže vreme, ili preterana posvećenost prema radu (Evropska platforma za obuku o porodičnom nasilju, 2024, Pokazatelji porodičnog nasilja; Priručnik za zaštitu i očuvanje prava dece, 2021).

Nastavnici i školsko osoblje treba da reaguju sa rodnom senzitivnošću, da stvaraju okruženje poverenja, izbegavaju osuđivanje i obezbede poverljivost, da prate školske protokole i pružaju kontinuiranu podršku. Važno je napomenuti da znakovi nasilja nad ženama i porodičnog nasilja ne moraju uvek da odgovaraju tipičnim pokazateljima.

Pošto su nastavnici u bliskom kontaktu sa učenicima, potrebno je da budu svesni da deca koja doživljavaju porodično nasilje mogu pokazati različita ponašanja, na primer mogu da postignu izuzetne rezultate, ostaju duže u školi ili deluju preterano vredno, umesto da ispoljavaju očigledne znake. Znanje o tome kako da se postave pitanja na pažljiv i senzibilan način je ključno za efikasno prepoznavanje i podršku ovih učenika.

Pristup podršci

Usluge za podršku žrtvama, kako je predviđeno Istambulskom konvencijom, uključuju skloništa, telefonske linije, servise za žrtve seksualnog nasilja, pravnu pomoć, savetovališta i podršku za decu svedoke. Kosovo ima uspostavljene mehanizme i dostupne servise podrške, kako vladine, tako i nevladine, uključujući:

Kosovo je takođe razvilo Standardne procedure delovanja (SPD) kao međusektorske protokole za saradnju između javnih institucija i drugih subjekata koji pružaju podršku žrtvama porodičnog nasilja i nasilja nad ženama (Savet Evrope, 2022, 8). Ove procedure detaljno opisuju korake za identifikaciju i prijavljivanje slučajeva nasilja, procenu rizika, upućivanje žrtava na odgovarajuće servise i tretman počinitelaca nasilja.

Sistemi i resursi podrške za učenike pogođene nasiljem

Škole treba da obezbede sigurno okruženje koje pruža podršku za učenike pogođene nasiljem. To uključuje obučeno osoblje, interne mehanizme podrške, kao i veze sa eksternim servisima. Preporučuje se da škole imaju:

- Obučene psihologe za brigu o traumama
- Koordinatore za zaštitu i timove posvećene bezbednosti i dobrobiti učenika
- Etički kodeks i sisteme za prijavljivanje incidenata, kao što je Sistem za upravljanje informacijama u obrazovanju (SMIA)
- Sigurne prostore, kao što je kancelarija za poverljive razgovore.

Nastavnici i školsko osoblje treba da prepoznaju znake uznemirenosti i pruže inicijalnu podršku. Ako neki učenik prijavi zlostavljanje, osoblje može primeniti SPD Kosova – uz poštovanje poverljivosti, upućuje žrtvu na spoljne servise i, u hitnim slučajevima, aktiviraj krizne protokole i servise za zaštitu dece.

Nastavnici i osoblje mogu da se osećaju nesigurno ili nespremno za ovakve situacije, a velika radna opterećenja mogu otežati efikasno reagovanje (Selvik, 2022, 655). Kontinuirane obuke pomažu u jačanju samopouzdanja i ažuriranju znanja. Reakcija nastavnika značajno utiče na ishod situacije.

Oni treba da slušaju bez predrasuda i prekidanja, izbegavaju pretpostavke i preterana pitanja, i prepoznaju moguće znakove uznemirenosti, straha ili emocionalnog povlačenja.

Pre nego što diskutuju o detaljnim pitanjima, nastavnici i školsko osoblje treba da se fokusiraju na emocionalne potrebe deteta, uz korišćenje tehnike smirivanja. Treba dozvoliti učeniku da vodi razgovor kroz otvorena pitanja, uz potvrdu da su njegova osećanja važna i da ne snosi krivicu.

Svaku ispovest treba čuvati poverljivo i slediti pravne procedure škole i Kosova za zaštitu dece i prijavljivanje zlostavljanja, kako je predviđeno u SPD (Standardne procedure delovanja).

Sistemi i resursi podrške za odrasle pogođene nasiljem

Odrasli, uključujući školsko osoblje i roditelje, takođe mogu biti izloženi nasilju i imati potrebu za podršku. Škole treba da budu u mogućnosti da pruže savetovanje i poverljive resurse za pogođeno osoblje, a osoblje treba ohrabriti da koristi ove servise bez straha od stigme ili odmazde. Školske politike treba da promovisu sigurno radno okruženje kroz sprovođenje politika protiv uznemiravanja i nasilja, kao i da imaju protokole za prijavljivanje i rešavanje slučajeva nasilja na radnom mestu.

Prema članu 18 Istambulske konvencije, servisi podrške žrtvama nasilja nad ženama treba da:

- budu zasnovani na rodnoj ravnopravnosti,
- daju prioritet ljudskim pravima i dostojanstvu žrtve, izbegavaju sekundarnu viktimizaciju kroz kulturu poverenja, fokusiraju se na osnaživanje i samostalno donošenje odluka, promovisu ekonomsku nezavisnost i adresiraju specifične potrebe ranjivih grupa, uključujući decu žrtve i decu svedoke (Kelly, 2018, 6).

Podrška kolegama pogođenim nasiljem nad ženama ili porodičnim nasiljem zahteva saosećanje i senzitivnost. Nikada ne opravdavajte ponašanje nasilnika, jer to umanjuje ozbiljnost situacije i narušava poverenje žrtve. Prepoznajte sopstvena ograničenja i nikada se direktno ne suočavajte sa nasilnikom. Poštujte izbore žrtve i prihvatite da zabrinutost za bezbednost može trajati i nakon završetka odnosa. Ne sugerišite žrtvi da menja svoje ponašanje, jer to pojačava osećaj krivice. Pružite dugoročnu podršku, uzdržite se od kritika i poštujte autonomiju žrtve (UK Says No More, 2024).

Uloge i odgovornosti

Svaka uloga unutar školskog sistema je ključna za podršku pogođenim osobama i očuvanje sigurnog okruženja.

Uloga školske administracije

Školska administracija treba da uspostavi i nadgleda strukture podrške, kao i da obezbedi stalnu primenu politika i SPD-ova. Prema najboljim praksama, školska administracija može da:

- formira timove za reagovanje i obezbedi da celo osoblje prođe obuke za prepoznavanje i reagovanje na nasilje;
- razvije jasne i dostupne protokole za prijavljivanje i rešavanje incidenata;

- vodi evidenciju lokalnih organizacija za podršku i obezbedi saradnju sa eksternim resursima;
- redovno ažurira i pregleda školske politike kako bi bile u skladu sa SPD-ovima (Priručnik za zaštitu i očuvanje prava dece, 2021, 13–14)

Uloga koordinatora za zaštitu dece

U skladu sa Politikom zaštite dece u preduniverzitetskim obrazovnim institucijama, koju je 2023. usvojilo Ministarstvo prosvete, svaka obrazovna institucija je obavezna da imenuje Kontakt osobu za zaštitu dece, koja ima ključnu ulogu u sprovođenju institucionalne politike zaštite dece i kreiranju sigurnog i podržavajućeg okruženja za sve učenike. Politika ima za cilj da spreči i reaguje na bilo koji oblik nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja ili kršenja prava dece u javnim i privatnim preduniverzitetskim institucijama.

Kontakt osoba za zaštitu dece pruža smernice i podršku za sprovođenje politike i procedura zaštite dece kroz sledeće ključne zadatke:

- Pruža uputstva o primeni politike i pitanjima vezanim za zaštitu dece;
- Reaguje na kršenja politike i zabrinutosti učenika;
- Informiše učenike na razumljiv način o njihovim pravima i dostupnoj zaštiti;
- Podržava identifikaciju i procenu rizika po decu;
- Sarađuje sa roditeljima/starateljima i nadležnim organima u upravljanju slučajevima;
- Obezbeđuje obuke i podršku za nastavno i pomoćno osoblje;
- Vodi evidenciju i izveštava u skladu sa SMIA;
- Prati primenu politike u instituciji i promoviše svest o zaštiti dece

Odgovornost za upravljanje i upućivanje slučajeva prvenstveno pripada školskoj upravi. Kontakt osoba pruža podršku i smernice za efikasnu primenu politike i preduzimanje adekvatnih mera u skladu sa potrebama i najboljim interesom deteta (MAShTI, 2023).

Celo osoblje: Poverljivost i senzitivnost u tretiranju otkrivenih informacija

Istambulska konvencija naglašava važnost poverljivosti u zaštiti žrtava nasilja nad ženama i porodičnog nasilja. Poverljivost štiti privatnost, bezbednost i dostojanstvo žrtava, obezbeđujući da svaka podeljena informacija ostane sigurna i dostupna samo ovlašćenim osobama koje su direktno uključene u pružanje podrške (Član 28; Mišljenje zaštitnika građana, 2021). Žrtve treba da imaju poverenja da njihovi lični podaci neće biti deljeni bez opravdanog razloga, jer neautorizovana otkrivanja njihovih informacija mogu obeshrabrili traženje pomoći, učiniti ih ranjivijim ili ih izložiti odmazdi. Prema ovim smernicama, svako prijavljivanje od strane svedoka ili profesionalnog osoblja mora se tretirati sa maksimalnom diskrecijom. Istambulska konvencija jasno definiše okolnosti u kojima profesionalna lica mogu prijavljivati slučajeve, bez narušavanja obaveze očuvanja poverljivosti.

Škole treba da usvoje stroge protokole poverljivosti, koji ograničavaju deljenje informacija po principu „potreban pristup“ (need-to-know) (Član 28). Ovaj pristup podstiče žrtve da se hrabro jave, sigurne da će njihova iskustva biti tretirana odgovorno, i doprinosi stvaranju okruženja u kojem učenici osećaju sigurnost prilikom deljenja osetljivih informacija.

Saradnja sa roditeljima, starateljima i eksternim servisima podrške

Efikasna podrška zahteva saradnju sa porodicama i eksternim sistemima podrške. Škole treba da rade sa roditeljima i starateljima, održavajući otvorenu komunikaciju o politikama i protokolima. Ovo pomaže u izgradnji poverenja i motiviše porodice da prijavljuju bilo kakve zabrinutosti u vezi sa nasiljem koje pogađa njihovu decu. Takođe, škole treba da uspostave partnerstva sa lokalnim servisima podrške, uključujući službe zaštite dece, pružaoce mentalnog zdravlja i servise besplatne pravne pomoći.

Hitne mere u slučaju otkrivanja informacija

Škole, često kao prva linija zaštite, igraju ključnu ulogu u identifikaciji znakova nasilja. Osoblje je obavezno da prijavi sumnjive slučajeve nadležnim organima koristeći odgovarajuće obrasce za upućivanje.

Zamislite sledeći scenario:

Hana se u poslednje vreme povukla, propustila nekoliko dana nastave bez ikakvog objašnjenja. Nastavnik primećuje modrice na Haninim zglobovima i kontinuirani osećaj anksioznosti. Tokom privatnog razgovora o njenim izostancima, Hana otkriva da ju je otac fizički i verbalno zlostavljao, kao i njenu majku, kod kuće. Ova situacija jasno predstavlja porodično nasilje i nasilje zasnovano na polu i zahteva hitnu i koordinisanu reakciju kako bi se zaštitile Hana i njena majka, kao i kako bi se autor nasilja doveo pred odgovornost.

Neposredne radnje koje školsko osoblje treba preduzeti u slučaju otkrivanja informacija o porodičnom i rodno zasnovanom nasilju. Ovi koraci se zasnivaju na važećim Standardnim procedurama delovanja (SPD) za zaštitu od porodičnog nasilja u Kosovu, prilagođenim školskom okruženju.

1. OSTANITE MIRNI I PRUŽITE SIGURAN PROSTOR

Ako Hana otkrije informacije o zlostavljanju ili nasilju, ostanite smireni. Vaša reakcija značajno utiče na to koliko se bezbedno oseća.

- Izaberite mirno i privatno okruženje gde učenik može slobodno govoriti, daleko od drugih učenika ili osoblja koje nije uključeno.

2. AKTIVNO SLUŠAJTE I OSIGURAJTE SE

Ne pokazujte šok ili osudu. Dozvolite Hani da govori sopstvenim tempom.

- Koristite umirujuće fraze: „Ja ti verujem“, „Nije tvoja krivica“, „Učinila si pravu stvar što si nekome rekla“.
- Ne obećavajte apsolutnu poverljivost; objasnite svoju obavezu da zatražite pomoć ako je potrebno.

3. PRIKUPITE OSNOVNE INFORMACIJE (SA OSETLJIVOŠĆU)

- Postavljajte jednostavna, otvorena pitanja kako biste razjasnili šta se dogodilo:
 - “Možeš li mi pričati više o tome šta se desilo?”
 - “Da li se osećaš bezbedno kod kuće ili ovde u školi?”
- Zabeležite kratke činjenice: datum, vreme, vidljive povrede, reči samog učenika. Vaša uloga nije da istražujete, već da pružite sigurnost učeniku.

4. PROCENITE NEPOSREDNI RIZIK

- Ako je Hana u neposrednoj opasnosti ili postoji ozbiljna zabrinutost, hitno pozovite Policiju Kosova (192).
- Ako postoje povrede koje zahtevaju hitnu medicinsku pomoć, uključite zdravstvene radnike i sledite školske protokole za hitne slučajeve.

5. PRIJAVITE ODREĐENOJ KONTAKT OSOBI U ŠKOLI

- Obavestite odgovornu osobu (npr. direktora, školskog savetnika, psihologa, koordinatora za zaštitu).
- Podelite sve beleške ili informacije o otkrivanju tako da imaju jasan pregled situacije.

6. UPUTITE NADLEŽNIM INSTITUCIJAMA I SPOLJNIM SERVISIMA

- Kontaktirajte Centar za socijalni rad (CSR) u skladu sa SPD-om.
- Obavestite Policiju Kosova ako to već niste učinili, posebno ako je Hana u neposrednoj opasnosti.
- Koordinirajte se sa drugim relevantnim institucijama po potrebi:
 - Kancelarija za zastupanje i pomoć žrtvama
 - Skloništa ili sigurne kuće
 - Pružaoce zdravstvene zaštite
 - Lokalne NVO-e

7. DOKUMENTUJTE PREDUZETE RADNJE

- Vodite jasne beleške datuma, vremena i kontaktiranih osoba ili institucija.
- Ostanite u kontaktu sa nadležnim agencijama kako biste pratili situaciju i obezbedili kontinuiranu podršku Hani.

8. PRUŽITE KONTINUIRANU PODRŠKU

- Osigurajte se da učenik ima pristup savetniku ili pouzdanoj osobi iz osoblja za redovne provere.
- Organizujte promenu učionice ili mesta sedenja, ili druge zaštitne mere po potrebi.
- Kada je bezbedno, uključite roditelje/staratelje koji nisu nasilni u saradnju sa QPS-om i drugim relevantnim institucijama.

9. POŠTUJTE POVERLJIVOST I PROFESIONALNU ETIKU ESPEKTONI

- Delite detalje samo sa osobama koje direktno rade na slučaju.
- Ispunjavajte obaveze iz zakona Kosova i SPD-a odgovorno i etički.

Ove neposredne radnje zasnovane su na postojećim SPD-ovima. Nakon usvajanja novih SPD-ova, ovaj deo će se ažurirati kako bi odražavao sve izmene u procedurama. Glavni cilj je da svako otkrivanje informacija bude adresirano brzo, sigurno i prikladno, uz prioritetnu zaštitu i dobrobit učenika.

Za dodatne smernice i uputstva pogledajte [Vodič za obaveštavanje koji je objavilo Ministarstvo prosvete, nauke, tehnologije i inovacija](#).

Bibliografija

- Pokret za okončanje rodno zasnovanog nasilja, 16 dana aktivizma (2023). Pokret za okončanje rodno zasnovanog nasilja, dostupno na: <https://tinyurl.com/dverh4he>, zadnji pristup 21. avgusta 2024.
- Agencija za rodnu ravnopravnost (bez datuma), *Prevenција rodniх stereotipa i promocija rodne ravnopravnosti u školskim tekstovima i materijalima. Metodološki vodič (Prevenција rodniх stereotipa i promocija rodne ravnopravnosti u školskim tekstovima i materijalima)*, pripremljen uz finansijsku podršku Vlade Švedske. Dostupno na: <https://tinyurl.com/53z3dkvs>.
- AWARE (bez datuma), *Vodič za nastavnike o rodnoj senzitivnosti u učionici. Prevenција i reagovanje na predrasude i vršnjačko nasilje*, str. 5. Dostupno na: <https://tinyurl.com/3mdhjh4h>, zadnji pristup 30. avgusta 2024.
- Banjska I., Ryan, David J.J., Farnsworth N., Demiri L., Sijarina L., Tershani A. (2019), *Diskriminacija po osnovu pola i zapošljavanje na Kosovu*, Mreža žena Kosova, str. 47-48.
- Beeden K. (2023), *repoznajte ove delikatne, ali izuzetno realne oblike emocionalnog zlostavljanja*. Medium dostupan na internetu: <https://tinyurl.com/4kr8t59x>, zadnji pristup 27. avgusta 2024.
- Butler E., dhe Hrytsenko L. (2024), *Kontrolna lista za prevenciju nasilja nad ženama kroz formalno i neformalno obrazovanje: Član 14 Konvencije Saveta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja (Konvencija iz Istanbula)*, Savet Evrope. Dostupno na: <https://tinyurl.com/4a4sct9t>.
- Carolina K-12. (bez datuma), *Fotografija konflikta*. Dostupno na: <https://shorturl.at/hpsHw>, poslednji pristup 10. septembra 2024.
- Centar za mirna rešenja (bez datuma). *Medijacija u školama*. Dostupno na: <https://centreforpeaceful-solutions.org/schools/>, poslednji pristup 10. septembra 2024.
- Chauhan P. i Rashmi Mehrotra R. (2022), *Značaj kritičkog razmišljanja u obrazovanju*. Revista Botërore e Gjuhës Angleze, Vol. 12, br.3.: 126-133. DOI: 10.5430/wjel.v12n3p126.
- Clearinghouse for Sport (2022), *Seksualnost i rodne perspektive u sportskoj etici*. Dostupno na: <https://tinyurl.com/y5dfk4fr>, poslednji pristup 27. avgusta 2024.
- Crenshaw K. (2019), *Kreiranje margina: Interseksionalnost, politika identiteta i nasilje nad ženama crne rase*. Stanford Law Review. Vol. 43, br. 6, str. 1241-1299. Savet Evrope (2011), *CETS 210-Nasilje nad ženama i nasilje u porodici*, 11.V.2011.
- Savet Evrope (2016), *Rečnik rodne ravnopravnosti*, str.25, dostupan na internetu: <https://edoc.coe.int/en/gender-equality/6947-gender-equality-glossary.html>.
- Savet Evrope (2019), *Krivična dela počinjena u ime tzv. "časti"*. Letak.
- Savet Evrope (2019), *Obrezivanje ženskih genitalija. Sigurno od straha, sigurno od nasilja*. Dostupno na: <https://tinyurl.com/4hmdyf4k>, poslednji pristup 9. novembra 2024.
- Savet Evrope (2019), *Gonjenje. Sigurno od straha, sigurno od nasilja*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/stalking-eng/pdf/1680b07cfd>, poslednji pristup 9. novembra 2024.
- Savet Evrope (2020). *Skupština Kosova odlučuje da primeni Istanbulsku Konvenciju*.*

- Savet Evrope (2021), *GREVIO pšta preporuka br. 1 o digitalnom dimenziji nasilja nad ženama*, usvojena 20. oktobra 2021, par. 27, str. 15. Dostupno na: <https://rm.coe.int/grevio-rec-no-on-digital-violence-against-women/1680a49147>.
- Savet Evrope (2022). *Procena usklađenosti zakonodavstva, politika i drugih mera Kosova sa standardima Konvencije Saveta Evrope za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska Konvencija)*. Deo projekta „Jačanje borbe protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici na Kosovu – Faza III“, sprovedeno od strane Saveta Evrope i sufinansirano od Belgije, Nemačke, Irske, Norveške i Saveta Evrope.
- Savet Evrope (2024), *10. godišnjica stupanja Istanbulske Konvencije na snagu*. Dostupno na: <https://tinyurl.com/yeyv7byf>, poslednji pristup 14. septembra 2024.
- Savet Evrope (2024). *Vodič kroz terminologiju: Monitoring mehanizam Istanbulske Konvencije. Informativni dokument. Sekretarijat mehanizma za praćenje Konvencije Saveta Evrope za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja*.
- Savet Evrope (2024), *Strategija rodne ravnopravnosti 2024-2029*, str. 5-10, na internetu: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-adopts-gender-equality-strategy-for-2024-2029>
- Savet Evrope (bez datuma), *Borba protiv rodnih stereotipa i seksizma*. Dostupno na: <https://tinyurl.com/mne58pyn>, poslednji pristup 20. avgusta 2024.
- Savet Evrope (bez datuma), *Rodna ravnopravnost i integracija rodne perspektive*, dostupno na internetu: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/gender-equality-and-gender-mainstreaming#:~:text=The%20concept%20of%20gender%20mainstreaming,and%20projects%2C%20at%20every%20level>. poslednji pristup 20. avgusta 2024.
- Savet Evrope (bez datuma), *Ključne činjenice o Istanbulskoj Konvenciji*.
- Savet Evrope (bez datuma), *Konvencija ukratko*. Dostupno na: <https://tinyurl.com/ykprrb2v>.
- Savet Evrope (bez datuma), *Ka rodnoj ravnopravnosti: Prestanak nasilja nad ženama*: <https://tinyurl.com/yxr243as>, poslednji pristup 20. avgusta 2024.
- Savet Evrope (bez datuma), *Nasilje u školama*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/cdct2drr>.
- Dinisman T. & Moroz A. (2019). *Zaglavljeno: Kako treba ukloniti prepreke za izlazak iz nasilne veze kroz politiku i praksu. Podrška žrtvama*, str. 22-25; 48-51. Dostupno na internetu: https://www.researchgate.net/publication/337758466_Trapped_How_barriers_to_escaping_an_abusive_relationship_should_be_addressed_by_policy_and_practice.
- Educators 4SC, *Nastava o rodnoj nejednakosti*, dostupno na internetu: <https://educators4sc.org/teaching-about-gender/>, poslednji pristup 4. septembra 2024.
- Equaliteach (bez datuma), *Korak četvrti: Planovi aktivnosti i lekcija*, str. 77–78, dostupno na internetu: <https://equaliteach.co.uk/downloads/Activities-and-Lesson-Plans.pdf>, poslednji pristup 4. septembra 2024.
- Evropska komisija (2020), *Priručnik: Program obuke o rodno zasnovanom nasilju. Evropski projekat „Evropa odlučuje – Prevencija rodno zasnovanog nasilja iz perspektive mladih“*, Fundación Interactúa, Španija, str. 24, dostupno na internetu: <https://shorturl.at/VwPX9>, poslednji pristup 17. septembra 2024.
- Evropski institut za rodnu ravnopravnost, bez datuma, *Rodna ravnopravnost*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/bdhv9fxx>, poslednji pristup 20. avgusta 2024.
- Evropska platforma za obuku o nasilju u porodici (2024), *Modul 8: Stereotipi i nesvesne predrasude*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/9dz9dwfb>, poslednji pristup 31. avgusta 2024.

- Greig A. (2016). Razumevanje maskuliniteta i nasilja nad ženama i devojkama. UN Women, dostupno na internetu: https://trainingcentre.unwomen.org/RESOURCES_LIBRARY/Resources_Centre/masculinities%20booklet%20.pdf.
- Hale Sh. (2018), Šta učimo dečake kada ih obeshrabrujemo da čitaju knjige o devojkama? The Washington Post, dostupan na internetu: <https://tinyurl.com/4cbetut6>, poslednji pristup 30. avgusta 2024.
- Harvard (2024), Šta je rešavanje sukoba i kako funkcioniše? dostupno na internetu? Dostupno na internetu: <https://www.pon.harvard.edu/daily/conflict-resolution/what-is-conflict-resolution-and-how-does-it-work/>, qasja e fundit 10 shtator 2024.
- Kampanja za ljudska prava (bez datuma), *Seksualna orijentacija i definicije rodnog identiteta*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/yc5wmp64>, poslednji pristup 21. avgusta 2024.
- Inkluzivno obrazovanje (2023), *Strategije rešavanja sukoba u učionici*, dostupno na internetu: <https://rb.gy/zxy8ls>, poslednji pristup 16. septembra 2024.
- Međunarodni centar za nestalu i eksploatisanu decu (2021), Priručnik o zaštiti i bezbednosti dece, dostupan na internetu: <https://cdn.icmec.org/wp-content/uploads/2023/10/Comprehensive-Child-Safeguarding-and-Protection-Handbook.docx>.
- Radna grupa za međunarodni kurikulum o seksualnosti i HIV-u (2009), *It's All One Curriculum: Aktivnosti za jedinstven pristup seksualnom obrazovanju, rodu, HIV-u i ljudskim pravima*, uredile Nicole Haberland i Deborah Rogow, Njujork: Populacioni savet, str. 76.
- IOP Institut fizike (2019), *Rodni stereotipi i njihov uticaj na mlade*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/4c83ufep>, poslednji pristup 30. avgusta 2024.
- IPPF (bez datuma), *Nastava o pristanku i zdravim granicama – vodič za nastavnike*, dostupno na internetu: <https://www.studocu.com/row/document/victoria-university-uganda/literatura-v2/teaching-about-consent-healthy-boundaries-a-guide-for-educators/65228102>, poslednji pristup 9. septembra 2024.
- Janečková, H., Tambo S., M. dhe Bivar Black, M. (2021), *Obrazovni alat za borbu protiv rodni stereotipa u osnovnoj školi – izazov učenicima da otkriju svet mogućnosti kroz primer sektora transporta*, Kancelarija za publikacije EU, str. 14, <https://data.europa.eu/doi/10.2832/27413>.
- Kelly L. (2018), *Mapiranje podrške za žrtve nasilja nad ženama u skladu sa standardima Istanbulske konvencije. Metodologija i alati*, Savet Evrope.
- Kern V. & Lecerf M. (2023), *Porodiljsko i očinsko odsustvo u EU*, Evropska služba parlamentarnog istraživanja, dostupno na internetu: <https://shorturl.at/juPgj>, poslednji pristup 10. decembra 2024.
- Zdravlje dece u učionici (2016), *Priručnik za nastavnike*, dostupan na internetu: <https://shorturl.at/1MFji>, poslednji pristup 9. septembra 2024.
- Opština Priština/Direktorat za obrazovanje (2023), *Akcioni plan za bezbednost u školama 2023–2026*, dostupan na internetu: https://prishtinaonline.com/uploads/plani_i_veprimit_per_siguri_ne_shkolla_2023-26_dokumenti_narrativ_final.pdf.
- Telegrafi (2023), *Predstavljen akcioni plan za bezbednost u školama u Prištini*, dostupno na internetu: <https://telegrafi.com/en/prezantohet-plani-veprimit-per-siguri-ne-shkollat-e-prishtines/>, poslednji pristup 15. marta 2025.
- Koha (2022), *Direktorat za obrazovanje započinje plan za bezbednost u školama glavnog grada*, dostupan na internetu: <https://www.koha.net/arberi/drejtoria-e-arsimit-fillon-planin-per-siguri-ne-shkollat-e-kryeqytetit> poslednji pristup 16. novembra 2024.

- Learning for Justice (bez datuma), 'Bibi' Lekcija 2: Interseksionalnost u „Bibi“, dostupno na internetu: <https://www.learningforjustice.org/classroom-resources/lessons/bibi-lesson-2-intersectionality-in-bibi-6-8#:~:text=Intersectionality%20acknowledges%20that%20people%20are,and%20oppression%20in%20different%20ways.>, poslednji pristup 30. avgusta 2024.
- Let Toys Be Toys (2024), *Pokretanje pitanja stereotipa u školi – studija slučaja*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/p89e9a7k>, poslednji pristup 30. avgusta 2024.
- Let Toys Be Toys. *Deset načina da se ospore rodni stereotipi u učionici*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/bdHz7ta8>, poslednji pristup 30. avgusta 2024.
- Mackay F. (pa datë), *Vaspitavanje dečaka/dece: Feministički pristup – ili: Neke ideje za odgoj dece bez rodni ograničenja*, dostupno na internetu: <https://finnmackay.wordpress.com/articles/raising-boys-the-feminist-way/>, poslednji pristup 3. septembra 2024.
- Maulana B. (2021), *Dečaci ne plaču. Patrijarhat i toksična muškost*, blog na Mediumu, dostupan na internetu: <https://medium.com/blueinsight/boys-dont-cry-patriarchy-and-toxic-masculinity-15253b1abc04>, poslednji pristup 30. avgusta 2024.
- Meron R.L., Eisma M., Browne K. (2022). *Zašto žrtve porodičnog nasilja ostaju u nasilnim vezama ili ih napuštaju? Kvalitativna studija*. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 31(5), 677-694, fq 683-687. <http://doi.org/10.1080/10926771.2021.201954>.
- Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija (2023), *Politika zaštite dece u preduniverzitetskim obrazovnim institucijama*,. <https://masht.rks-gov.net/politika-per-mbrojtjen-e-femije-ne-institucional-e-arsimit-parauniversitar/>.
- Ministarstvo obrazovanja/Vlada Kosova (2022), *Školski informator o standardnim operativnim procedurama za zaštitu od porodičnog nasilja na Kosovu* dostupno na internetu: <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/11/informatori-anglisht.pdf>.
- Moleiro C. & Pinto N. (2015), *Seksualna orijentacija i rodni identitet: pregled konceptata, polemika i njihove veze sa psihopatološkim klasifikacijama*, *Frontiers in Psychology*, Völl.6: 1-6, f.1, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01511>.
- Mišljenje javnog beležnika Hogana (2021), *Postupak mišljenja 1/19 pokrenut na zahtev Evropskog parlamenta (Zahtev za mišljenje prema članu 218(11) UFEU – Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (I))*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/bdcj7u2n>, poslednji pristup 16. novembra 2024.
- Planirano roditeljstvo (bez datuma), *Koje su rodne uloge i stereotipi*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/mcwv4w82>, poslednji pristup 21. avgusta 2024.
- Pollack J. (2024), *4 strategije deeskalacije za izazovne učenike (+ primeri)*, dostupno na internetu: <https://rb.gy/lwhv21>, poslednji pristup 16. septembra 2024.
- QSI Međunarodna škola Malte (2021–2022), *Priručnik o zaštiti dece – smernice i protokol za podsticanje bezbednog školskog okruženja za decu i mlade*, dostupno na internetu: https://resources.finalsite.net/images/v1633011917/qsiorg/edofmcbp3rqpm6zbrojh/MALTAQSIChildProtectionHandbook_1.pdf, poslednji pristup 15. novembra 2024.
- Pandea A.R., Grzemny D., Kee Ellie. (2019). *Rodna pitanja. Priručnik o rodno zasnovanom nasilju koje pogađa mlade*, Savet Evrope, str. 24 dostupno na internetu: <https://rm.coe.int/gender-matters-a-manual-on-addressing-gender-based-violence-affecting-/16809e1c34>.
- Reeson Education (2024), *Osporavanje rodni stereotipa u učionici*, dostupno na internetu: <https://shorturl.at/XxWpR>, poslednji pristup 31. avgusta 2024.

- Mreža žena Kosova (2020), *MŽK traži integrisanje rodne perspektive u nove školske udžbenike*, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/ympf7xyx>, poslednji pristup 28. avgusta 2024.
- Selvik S. & Helleve I. (2022), Razumevanje nesigurnosti nastavnika u susretima sa učenicima koji imaju iskustva porodičnog nasilja, *Skandinavski časopis obrazovnih istraživanja*, Vol. 67, br. 4, str. 650–662. <https://doi.org/10.1080/00313831.2022.2042845>.
- Standardne operativne procedure (SOP) za zaštitu od porodičnog nasilja na Kosovu (2013), objavila Agencija za rodnu ravnopravnost, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/ydaytdhv>, poslednji pristup 9. avgusta 2024.
- Tejlor B. (2019), Interseksionalnost 101: šta je i zašto je važna? Womankind Worldwide, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/da3zwyhz>.
- TëVë, MASHTI dodeljuje 3 miliona evra stipendija studentima državnih univerziteta, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/mr7tby8h>, poslednji pristup 14. septembar 2024.
- The Survivors Trust (bez datuma), Edukator informisan o traumi (TIE) – znak kvaliteta, dostupno na internetu: <https://thesurvivorstrust.org/trauma-informed-educator/>, poslednji pristup 16. novembar 2024.
- MB Says No More (2024), *Reago. Reagujte. Važno je uzeti u obzir sledeće kada podržavate svog prijatelja, člana porodice ili kolegu*, dostupno na internetu: <https://rb.gy/6g3x43>, poslednji pristup 18. septembar 2024.
- UNDP (2022), *Global Engineering Girls Kosovo. Pregled projekta*, dostupno na internetu: <https://www.undp.org/kosovo/projects/global-engineer-girls-kosovo>, poslednji pristup 20. avgust 2024.
- UNESCO (bez datuma), *Najbolje prakse nenasilnog rešavanja sukoba unutar i van škole: nekoliko primera*, Odeljenje za promociju kvalitetnog obrazovanja, str. 13–14.
- UNICEF (2024), *Grupe za posredovanje protiv nasilja u školama*, dostupno na internetu: <https://shorturl.at/kJNzR>, poslednji pristup 5. septembar 2024.
- Vilhjaldsdottir H.B. (2014), *Značaj obrazovanja za rodnu ravnopravnost, prezentacija tokom konferencije „Borba protiv rodni stereotipa u obrazovanju i kroz obrazovanje“*, održane 9–10. oktobra 2014. godine i organizovane od strane Saveta Evrope i Ministarstva prosvete i kulture Finske, dostupno na internetu: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680687d68>, poslednji pristup 31. avgust 2024.
- Gratë në Sport (2024). ‘Dečaci će biti dečaci’ – stvaranje nove generacije muških saveznika za devojčice u sportu, dostupno na internetu: <https://tinyurl.com/mrxaaxh3>, *qasja e fundit* 30 gusht 2024.
- Organizata Botërore e Shëndetësisë (OBSh) (2023), Edukimi seksual gjithëpërfshirës, i disponueshëm në internet: <https://tinyurl.com/ynj9eve9>, *poslednji pristup 30. avgust 2024.*
- Svetska zdravstvena organizacija (SZO) (2023), Sveobuhvatno seksualno obrazovanje, dostupno na internetu, https://www.who.int/health-topics/female-genital-mutilation#tab=tab_1, poslednji pristup 3. mart 2025.

This document has been produced with the financial support of the project “Aligning laws and policies with the Istanbul Convention”, implemented by the Council of Europe. The views expressed herein can in no way be taken to reflect the official opinion of the Council of Europe.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE